

TURLI KOMPONENTLI FRAZEOLOGIZM TO'G'RISIDA

Muazzama Foziliya
Turkshunoslik fakulteti talabasi
TDSHU,

Аннотация: Ushbu maqolada jahon tilshunosligidagi eng qiziqarli ilmiy sohalardan biri frazeologizmlarning o'rganilishi haqida so'z boradi. Bu boradagi o'zbek tilshunosligida va turk tilshunosligida amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlarga izoh berilgan. O'zbek tilshunosligida frazeologizmlarning ma'nosi, lug'aviy, uslubiy va semantik xususiyatlariga ko'ra guruhlariga ajratish masalasiga e'tibor qaratilib, ayrim nuqsonlar haqida fikr bildirilgan. Frazeologizmlarning semantik jihatdan tasnifi, murakkab mazmunli iboralarning izohlanishi masalasiga alohida urg'u berilgan. Turk tilshunoslarining frazeologizmlar borasidagi ilmiy qarashlarga, "deyim", "tabir" terminlariga izohlangan. Shuningdek dunyoning barcha tillaridagi frazeologizmlarning umumiy xususiyatlari yagonaligi, adiblar tilida esa milliy o'zgachalikni berish uchun frazeologizmlardan foydalanilishi borasidagi fikrlar ilgari surilgan. Frazeologizmlarning leksik-semantik tahlili va iboralarda milliy til, unda so'zlashuchi aholining dunyoqarashi, dini va urf-odatlarida o'xshash jihatlarning aks etish aytilgan. Shu asnoda turk tilidagi usmonlilar davrida ishlatilgan frazeologizmlar leksik-semantik jihatdan tahlil qilingan. Buning uchun yozuvchi Rashod Nuri Guntekinning "Choliqushi" ("Çalıkuşu"), "Bir xotin dushmani" ("Bir Kadın Düşmanı") romanlarini manba sifatida tanlangan. Rashod Nuri Guntekin o'zining romanlarida qahramonlar nutqidagi milliylikni ta'minlash maqsadida juda ko'p deyimlardan foydalanganligi va ularning o'rnida boshqasini qo'llab bo'lmasligi qayd etilgan. Adibning yozuvchilik mahoratiga tahsinlar aytilgan holda uning romanlaridagi frazeologizmlar ma'lum bir komponentlar asosida leksik-semantik tahlil qilingan. Shunga ko'ra adibning ikki asarida qo'llagan deyimlar ma'lum bir tizim asosida tasniflangan. O'z navbatida yozuvchi Rashod Nuri Guntekin romanlarida turli komponentli deyimlar uchragani aytib o'tilgan. Turk yozuvchisi Rashod Nuri Guntekinning "Choliqushi", "Bir xotin dushmani" romanlarida turli komponentli deyimlar uchragani va yozuvchi ulardan turli xil mazmunlarni ifodalashda foydalangani misollar asosida sharhlangan.

Калит сўзлар: *frazeologizm va uning turlari, sof lingvistik tahlil, davrga tegishli frazeologizmlar, ayrim asarlaridagi frazeologizmlar, frazeologizmlarning guruhlari, semantik jihat, murakkab mazmunli frazeologizmlar, leksik-semantik tahlil, deyim, roman.*

ABOUT PHRASEOLOGY WITH DIFFERENT COMPONENTS

Muazzama Foziliya
Student
Faculty of Turkic Studies
Tashkent State University of Oriental Studies,

Abstract: This article deals with the study of phraseology, one of the most interesting scientific disciplines in world linguistics. Research in Uzbek and Turkish linguistics has been commented on. In Uzbek linguistics, attention is paid to the issue of grouping according to the meaning, lexical, methodological and semantic features of phraseology, and some shortcomings are discussed. Particular emphasis is placed on the semantic classification of phraseologies, the interpretation of complex phrases. It is explained by the scientific views of Turkish linguists on phraseology, the terms “deyim”, “tabir”. It is also argued that the common features of phraseology in all languages of the world are the same, and in the language of writers the use of phraseology to give national identity. Lexical-semantic analysis of phraseologies and phrases refers to the national language, which reflects similarities in the worldview, religion and customs of the speaking population. At the same time, the phraseology used in the Ottoman period in the Turkish language was analyzed lexically and semantically. For this purpose, the author Rashod Nuri Guntekin’s novels “Cholikushi” (“Çalıkuşu”), “The Enemy of a Woman” (“Bir Kadın Düşmanı”) were chosen as a source. In his novels, Rashod Nuri Guntekin notes that the protagonists have used too many expressions to ensure nationalism in their speech, and that no other can be used in their place. Praising the author's writing skills, the phraseology in his novels is analyzed lexically and semantically based on certain components. Accordingly, the expressions used by the author in the two works are classified according to a certain system. Author Rashod Nuri Guntekin's novels, on the other hand, contain a variety of components. Turkish writer Rashod Nuri Guntekin’s novels “Cholikushi” and “An Enemy of a Woman” contain interpretations of various components and use them to express different meanings.

Keywords: *phraseology and its types, pure linguistic analysis, phraseology of the period, phraseology in some works, groups of phraseology, semantic aspect, complex phraseology, lexical-semantic analysis, idiom, novel.*

Kirish

Jahon tilshunosligida eng qiziqarli ilmiy sohalardan biri frazeologizmlarni o‘rganishdir. Bu borada ko‘p ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. O‘zbek tilshunoslaridan Sh.Rahmatullaev, U.Tursunov, X.Berdiyev, X.Doniyorov, M.Mirzaev, A.Abdunazarov, A.Hojiev, M.Sodiqova kabi olimlar frazeologizmdami sof lingvistik jihatdan tadqiq qilganlar. A.Abdullaev, S.Solixov, S.G‘oibov, M.Sadriddinova, B.Yo‘ldoshev kabi tilshunoslar esa badiiy adabiyotlardagi ma’lum davrga tegishli frazeologizmlarni o‘rganganlar. Y.D.Pinxasov, A.Sh.Shomaqsudov, M.Xusayinov, I.Qo‘chqortoev, I.A.Umarov, X.Qahhorova, B.Turdalievlar o‘zlarining ilmiy ishlarida ayrim so‘z ustalarining asarlaridagi frazeologizmlarni sharhlaganlar.

Frazeologizmlarni ma’nosi, lug‘aviy, uslubiy va semantik xususiyatlariga ko‘ra guruhlariga ajratish masalasi ham har doim dolzarb bo‘lgan. Tilshunoslar X.Berdiyev, R.Rasulov va B.Yo‘ldoshev o‘zbek

tilidagi frazeologizmlarni ma'nolari, lug'aviy va uslubiy xususiyatlariga ko'ra uch guruhga bo'lishgan¹: 1) leksik-frazeologik birliklar; 2) haqiqiy frazeologik birliklar; 3) frazeologik shtamplar. Ushbu tasnifda frazeologizmlarning orasidagi keskin farq yorqin ochib berilmagan va frazeologizm guruhlarini o'z ichida turlarga bo'lishda ham chalkashliklar mavjud. Shuningdek ayrim frazeologizm bo'lmagan lug'aviy birliklar ham iboralar sifatida sanab o'tilgan. Ammo yuqoridagi qusurlardan qat'iy nazar bu tasnif hamda mualliflar tomonidan tuzilgan lug'at katta ilmiy ahamiyatga egadir.

Taniqli Shavkat Rahmatullaev esa frazeologizmlarni semantik jihatdan *frazeologik butunlik* va *frazeologik chatishma* sifatida izohlagan². Biroq Sh.Rahmatullaevning tasnifida milliy urf-odatlar, diniy e'iqod bilan bog'liq, shuningdek murakkab mazmunli qator frazeologizmlar o'z aksini topmagan. Tilshunos U.Lafasov o'zining "Dialogik nutqda sub'ektiv modallikning ifodalanishi" nomzodlik dissertatsiyasi³da murakkab mazmunli qator frazeologizmlarni sub'ektiv modallik ifodalovchi vosita sifatida ajratib ko'rsatgan.

So'zlarning o'zaro bog'lanib so'z birikmasini hosil qilish hodisasi qismlarining erkin birikishini ko'zda tutadi. Turg'un-barqaror birikmalar frazeologik iboralar boshqacha xususiyatga ega, ularda erkin bog'lanish emas, grammatik-semantik butunlik, ajralmaslik mavjud bo'ladi⁴. Shunday ekan ularning tuzilishi va ma'nosida ham keskin farq bor. Bittadan ortiq leksik negizdan tarkib topgan, tuzilishi jihatdan birikmaga yoki gapga teng, mazmunan so'zga mos, yaxlitligicha ko'chma ma'no anglatuvchi lug'aviy birlikka **frazeologizm** (ibora) deyiladi⁵. Mazkur ta'rif frazeologizmlarning ilmiy tabiatini to'liq aks ettirgan.

Yozuvchi Rashod Nuri Guntekinning "Choliqushi", "Bir xotin dushmani" romanlarida qahramonlar nutqidagi milliylikni ta'minlash maqsadida juda ko'p deyimlardan foydalangan. Yozuvchi mazkur til birliklarini shu darajada o'z o'rnida topib ishlatganki, biror iborani boshqasi bilan almashtirib bo'lmaydi. Adibning ikki asarida qo'llagan deyimlar ma'lum bir tizim asosida tasnif qilindi. Yozuvchi Rashod Nuri Guntekin romanlarida turli komponentli deyimlar ko'p uchradi:

1. **"Gönül" komponentli deyimlar:** *gönül eglendirecek* (кўнгилини чоғ қилмоқ), *gönlün rahat etsin* (кўнглингни хуш қил), *gönüller şen olsun* (кўнгиллари тўқ бўлсин).

1) **kinoya-ta'kid mazmuni.** Masalan: *O haldesi var mı? Mesut dul, lüksüne, fantezisine uşaklık edecek yeni bir kısmet avlayıncaya kadar benim kuzenle dalga geçecek, gönül eglendirecek...* ("Çalığışu". 38-bet). *У ҳолдаси борми? Бахтиёр тул, ўз ҳашиамати, фантазияси олдида тиз чўкадиган биронта шўринг қурғурни топгунча менинг бўлам билан кўнглини чоғ қиляпти.*

¹ X.Berdiyev, R.Rasulov, B.Yo'ldoshev. O'zbek frazeologiyasidan materiallar. Sam., Birinchi qism, 1976, 4-7-betlar.

² U.Tursunov, J.Muxtorov, Sh.Rahmatullaev. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T., 1992, 74-bet.

³ U.Lafasov. "Dialogik nutqda sub'ektiv modallikning ifodalanishi" nomzodlik dissertatsiyasi. T., 1996, 81-139-betlar.

⁴ A.G'ulomov, M.Asqarova. Hozirgi o'zbek adabiy tili (sintaksis). 2-qism. T., "O'qituvchi" 1987, 26-bet.

⁵ Sh.Rahmatullaev. Nutqimiz ko'rki. T., Fan, 1970, 56-bet.

2) **buyurish-ta'kid mazmuni**. Masalan: *Fakat artık büyümeğe başlamış bir genç kız hiç fark edemez... Hadi gönlün rahat etsin...* (“Çalığışu”. 43-bet). Лекин улгайиб бораётган ёш қиз ҳеч фарқиға бормаиди. Бор, қўнглингни хуш қил...

3) **beparvolik-ta'kid mazmuni**. Masalan: *Ben, o Zeyniler'de de mesut olmasını bileceğim. Gönüller şen olsun!* (156-bet). Мен Зайниларда ҳам бахтимни топиб кетаман. Қўя беринг, қўнғиллари тўқ бўлсин!

2. **“Yürek” komponentli deyimlar: yüreğim oynuyor** (юрагим қинидан чиқиб кетаёзди), **içine sinmemiş** (юрагига сиғмади), **yüreği de beraber eriyor** (юраги ҳам бирга эрир экан), **kalbim de parça parça oluyordu** (юрагим ҳам тилка-пора бўлаётган эди).

1) **hayajon-ehtiros-ta'kid mazmuni**. Masalan: *Kuzenimin birdenbire ona yürüdüğünü, ellerini kaldırdığını görüyorum... Yüreğim oynuyor, “nihayet akli başına geldi, bu fena kadına güzel bir tokat atacak!”* (“Çalığışu”. 40-bet). Бўламнинг бирдан у томонга юрганини, қўлларини кўтарганини кўрдим... **Юрагим қинидан чиқиб кетаёзди**, “ахийри ақли бошига келди, бу ёмон хотинга шапати отади”, – деб ўйлайман.

2) **siqilish-ta'kid mazmuni**. Masalan: *Annemi yabancı bir toprakta bıraktıktan sonra, İstanbul'a dönmek babamın içine sinmemiş...* (“Çalığışu”. 16-bet). Онамни бегона ерга қўйганимиздан сўнг, Истамбулга қайтиш отамнинг **юрагига сиғмади...**

3) **his-hayajon-ta'kid mazmuni**. Masalan: *Fakat hakikaten tarifine imkân yok... insan, onları ağzında eritirken yüreği de beraber eriyor* (“Çalığışu”. 51-bet). Одам уларни оғзида эритганда, **юраги ҳам бирга эрир экан**.

4) **ezilish-ta'kid mazmuni**. Masalan: *Benim kalbim de parça parça oluyordu* (“Bir Kadın Düşmanı”. 126-bet). Менинг **юрагим ҳам тилка-пора бўлаётган эди**.

3. **“Göz” komponentli deyimlar: gözüne kestirmişti** (кўз остига олиб қўйган эди), **gözüm yıldıı** (кўзим куйгани), **gözlerim parlar** (кўзларим порлайди), **gözlerine dikili** (кўзларига қадаб).

1) **ta'kid-izoh mazmuni**. Masalan: *Bu çılgılık ve telaştan gözüm yıldıı için artık havuza girmeye cesaret edemiyor, yüzükoyun...* (“Çalığışu”. 16-17-betlar). Бу оҳ-воҳлар, бу койишлардан **кўзим куйгани** учун ҳовузга тушишига ортиқ юрагим бетламай қолди.

2) **xursandlik-ta'kid mazmuni**. Masalan: *Ne zaman derin bir üzüntüye kapılsam gözlerim parlar, tavır ve hareketlerim neşelenir, içim içime sığmaz olur* (“Çalığışu”. 19-bet). Қачон оғир қайғуга чўксам, **кўзларим порлайди**, чеҳрам очилади, теримга сиғмай кетаман.

3) **sovuqqonlik-ta'kid mazmuni**. Masalan: *Niyetim, gözlerim gözlerine dikili, ona baş eğdirip neticeye kadar bu küstah ve zalim alaya devam etmek* (“Çalığışu”. 79-bet). Ниятим – кўзларимни **кўзларига қадаб**, уни бош эгдиргунча шу ўтқир заҳарли кинояни давом эттириш эди.

4. “**Ayak**” **komponentli deyim: ayak basmasına tahammül edemem** (оёқ босишига кўзим етмайди).

1) **keskin-ta’kid mazmuni**. Masalan: *Bilirsiniz ki ben Çalığışu’yum. Ağaçlar benim mülkümdür. Oralara benden başkasının ayak basmasına tahammül edemem* (“Çalığışu”. 41-bet). – *Биласизки, мен Чолиқушиман. Дарахтлар менинг коинотим. Бу жойларга мендан бошқа одамнинг оёқ босишига кўзим етмайди.*

5. “**İçim**” **komponentli deyim: içim içime sığmaz olur** (теримга сиғмай кетаман).

1) **o’ta xursandlik**. Masalan: *Ne zaman derin bir üzüntüye kapılsam gözlerim parlar, tavır ve hareketlerim neşelenir, içim içime sığmaz olur* (“Çalığışu”. 19-bet). *Қачон оғир қайғуга чўксам, кўзларим порлайди, чеҳрам очилади, теримга сиғмай кетаман.*

6. “**Sır**” **komponentli deyim: sır saklamaya alışmış** (сир сақлаш).

1) **izoh-ta’kid mazmuni**. Masalan: *...büyük bir adam gibi sır saklamaya alışmış olmamdandır.* (“Çalığışu”13-bet). *Мен катта одамлардай сир сақлашга ўргандим.*

7. “**Şaşkına**” **komponentli deyim: şaşkına çevirirdim** (жонидан безор қилардим).

1) **e’tirof-ta’kid mazmuni**. Masalan: *Sevdiğim insanın üstüne bir canavar yavrusu gibi atılır, kulaklarını ısırır, yüzünü tırmalar, tartaklaya tartaklaya şaşkına çevirirdim* (“Çalığışu”. 20-bet). *Яхши кўрган одамим устига ҳайвон боласидай отилар, қулоқларини чўзар, юзини тирнар, итариб-туртиб жонидан безор қилардим.*

8. “**Anne**” **komponentli deyim: annesinin dizi dibinde büyümüş** (онасининг этаклари остида ўсган).

1) **kinoya-ta’kid mazmuni**. Masalan: *Necmiye, neyse ne... işin nihayetinde o, annesinin dizi dibinde büyümüş, yutuşacık, sıcak bir külkedisiydi* (“Çalığışu”. 28-bet). *Нажмия бўлса... Гапнинг қисқаси, онасининг этаклари остида ўсган, юмиоқ, мўмин уй мушуги эди.*

9. “**Yazık**” **komponentli deyimlar: yazık olur** (шўримиз қурийди), **yazık zavallıya** (пешонаси шўр экан).

1) **ogohlantirish-ta’kid mazmuni**. Masalan: – *Tüy gibi hafifsin abla, dedim. Çırpınacak olursan boylu boyumuza düşeriz, ikimize de yazık olur* (“Çalığışu”. 60-bet). – *Титирчилайдиган бўлсанг шалолаб йиқиламиз, икковимизнинг ҳам шўримиз қурийди.*

2) **achinish-ta’kid mazmuni**. Masalan: – *Niçin yalan söyleyeyim, öyle? Münevver, bu haberden sonar katiyen yaşamaz.* – *Yazık zavallıya* (107-bet). – *Ёлгон гапириб нима қиламан, ҳа. Мунаввар бу хабардан кейин ҳечам яшамайди. – Бечоранинг пешонаси шўр экан.*

10. “**Keyf**” **komponentli deyim: keyfimi kaçırdı** (таъбимни хира қилди).

1) **xafalik-ta’kid mazmuni**. Masalan: *Kâmran’ın gelmesi hakikaten keyfimi kaçırdı* (“Çalığışu”. 70bet). *Комроннинг келиши чиндан ҳам таъбимни хира қилди.*

2) **norozilik-ta'kid mazmuni**. Masalan: *Kâmrân'ın gelmesi hakikaten keyfimi kaçırdı* (70-bet). *Комроннинг келиши чиндан ҳам таъбимни хира қилди*.

11. “**Kim**” **komponentli deyim: kim bilir** (ким билади).

1) **noma'lumlik-ta'kid mazmuni**. Masalan: a) *Kim bilir, ileride belki büsbütün bile gelirim, değil mi? Hayat bu, her şey mümkün...* (“Çalikuşu”. 391-392-betlar). *Ким билади, бир кун эмас-бир кун бутунлай қайтиб ҳам келарман, шундай эмасми? Ҳаёт бу, ҳар нарса бўлиши мумкин...* b) *Kim bilir nekadardargınsın...* (“Bir Kadın Düşmanı”. 16-bet). *Ким билади, қанчалик хафа бўлгандирсан*.

12. “**Saadet**” **komponentli deyim: saadetten öldürecek** (бахтдан ёрилиб ўлиши).

1) **izoh-ta'kid mazmuni**. Masalan: *Binaenaleyh Vesime ile evlendiği gün onu saadetten öldürecek bir gün olacakti* (“Bir Kadın Düşmanı”. 125-bet). *Бинобарин, Васимага уйланган кун у бахтдан ёрилиб ўлиши керак*.

13. “**İşime**” **komponentli deyim: işime yarardı** (жонимга ора кирарди).

1) **mamnunlik-ta'kid mazmuni**. Masalan: *Çalikuşu benim hem hoşuma gider, hem işime yarardı* (“Çalikuşu”. 23-bet). “*Чолиқуши*” менинг ўзимга ҳам ёқарди, нимагаки бу ном кўп маҳал *жонимга ора кирарди*.

14. “**Kan**” **komponentli deyim: kanıma dokunuyordu** (қоним қайнаб кетарди).

1) **g'azab-ta'kid mazmuni**. Masalan: *Erkek akrabalar ve konu komşu tarafından ikide birde ballandırılan meziyetleri fena halde kanıma dokunuyordu* (“Çalikuşu”. 28-bet). *Еркак қариндошлар, қўни-қўшнилар уни яхши йигит деб мақташгудай бўлишса, қоним қайнаб кетарди*.

15. “**Dil**” **komponentli deyim: dilinin ucunda** (тилимнинг учида).

1) **po'pisa-ta'kid mazmuni**. Masalan: – Peki, dedim. Yalnız **dilinin ucunda** bir şey var ki mutlaka söylemezsen bu sefer ben uyuyamayacağım (“Çalikuşu”. 70-bet). – Хўп, лекин **тилимнинг учида** бир нарса турибди, ҳозир шуни айтмасам, бугун ҳам ухлаёлмайман, – дедим.

16. “**Bereket**” **komponentli deyim: bereket versin** (барака топкур).

a) **duo qilish mazmuni**. Masalan: *Bereket versin Aziz Eniştem, misafirine fena halde kancaıı takmıştı* (“Çalikuşu”. 70-bet). *Барака топкур* Азиз поччам меҳмонга яхшилаб нўхта уриб қўйди. b) **duo qilish mazmuni**: *Aşağıda kahkahalar devam ediyordu. Kim bilir, belki de benimle eğleniyorlardı. Alacakları olsun* (“Çalikuşu”. 30-bet). **Tarjiması**: *Пастда қаҳқаҳалар давом этарди. Қайдам, балки мени эрмак қилишаётгандир. Барака топишсин*.

17. “**Birdenbire**” **komponentli deyim: birdenbire sustun** (даминг ичингга тушиб кетди).

1) **kinoya-ta'kid mazmuni**. Masalan: *Müjgân*: – Ne o, sen **birdenbire sustun**, dedi ve başını çevirince on, on beş adım ileride *Kâmran*'ı gördü (“*Çalikuşu*”. 72-bet). *Мужгон*: – *Ҳа, бирдан дамунг ичингга тушиб кетди?* – деди-ю, бошини ўзуриб ўн-ўн беш одим нарида келаётган *Комронни* кўрди.

18. “**Hatırın**” **komponentli deyim**: *hatırın kalmasın* (кўнглинг қолмасин).

1) **yupatish-ta'kid mazmuni**. Masalan: – *Hatırın kalmasın* ama, seninle hiç olmaz diyorum. Bu tombul yanacıkları kanatırsak ne olur? (“*Çalikuşu*”. 78-bet). – *Кўнглинг қолмасин, сени ҳам бир учуриб қўяй. Лекин бу дўмбоқ бетингни қонатиб олсак, чатоқ бўлмайдими?* — дедим.

19. “**Canının**” **komponentli deyim**: *canının sıkıldığı* (дили озор топгани).

1) **xijolat chekish-ta'kid mazmuni**. Masalan: Bu hareketime, **canının sıkıldığı** anlaşıyordu (“*Çalikuşu*”. 82-bet). Бу қилиғимдан **дили озор топгани** сезилиб турарди.

20. “**Fal**” **komponentli deyim**: *fal taşı gibi açılmıştı* (мошдай очилди).

1) **xushyor tortish mazmuni**. Masalan: – Ne söylüyorsun, abla! Gözlerim *fal taşı gibi açılmıştı* (“*Çalikuşu*”. 62-bet). – *Наҳотки, она!.. Кўзларим мошдай очилди.*

21. “**Mahzun**” **komponentli deyim**: *mahzun oluyorum* (кўнглим хижил). U quyidagi mazmunni ifodalaydi:

1) **xijolat chekish-ta'kid mazmuni**. Masalan: *Biraz durakladıktan sonra cevap verdim*: – *Gündüz söylediğin münasebetsiz lakırdıyı aklımdan çıkaramıyorum, mahzun oluyorum* (“*Çalikuşu*”. 62-bet). *Бир оз иккиланиб турганимдан сўнг*: – *Кундузи айтган беҳуда гапингни ҳеч миямдан чиқара олмаяпман, кўнглим хижил*, – деб жавоб бердим.

22. “**Sahiden**” **komponentli deyim**: *sahiden seviyorsun* (жигарингдан уриб қолибди).

1) **hayajon-ta'kid mazmuni**. Masalan: – *Zavallı Feride*’ciğim. Sen, *Kâmran*’ı **sahiden seviyorsun**, dedi (“*Çalikuşu*”. 64-bet). – *Бечора Фаридагинам! Комрон чиндан ҳам жигарингдан уриб қолибди!*

23. “**Gec**” **komponentli deyim**: *geceyi hatırlamıyorum bile* (ўтган ишга салавот).

1) **yaxshilikka yo'yish mazmuni**. Masalan: – *Geceyi hatırlamıyorum bile*, dedim ve tekrar kaçtım (“*Çalikuşu*”. 66-bet). – *Ўтган ишга салавот*, – дедим-у, яна югуриб кетиб қолдим.

24. “**Sabır**” **komponentli deyim**: *sabırsızlıktan çıldırtacak* (тоқатини тоқ қилиб юборадиган).

1) **norozilik-ta'kid mazmuni**. Masalan: *Fakat Müjgân Abla insanı sabırsızlıktan çıldırtacak kadar tızımız* (“*Çalikuşu*”. 66-bet). Фақат *Мужгон* она одамнинг **тоқатини тоқ қилиб юборадиган** даражада имиллайди.

25. “**Akl**” **komponentli deyim**: *aklım karıştı* (ақлим шошиб қолди).

1) **xijolat-ta'kid mazmuni**. Masalan: – Çok, kızım, seni görünce **aklım karıştı**, onu görüyorum sandım. Allah toprağı kadar ömür versin sana (“Çalığışu”. 117-bet). – Жуда ҳам, қизим. Сени кўриб, **ақлим шошиб қолди**, уми деб ўйлабман. Худойим сенга еру кўкдай узоқ умр берсин.

26. “**Hoş**” **komponentli deyim: hoş geldin** (хуш келдинг).

1) **mulozamat-ta'kid mazmuni**. Masalan: *Bir hademe beni Nazır'ın yanına götürecektir, o da diplomatu görür görmez; “Hoş geldin hanım kızım. Biz de senin gibileri bekliyorduk” diye beni,...* (“Çalığışu”. 121-bet). У ҳам дипломимни кўрар-кўрмас: “**Хуш келдинг**, оппоқ қизим. Биз сизлардақа одамларга интизор эдик”, – дейди-ю,...

27. “**Safa**” **komponentli deyim: safa bulduk** (хуш келибсиз).

1) **mulozamat-ta'kid mazmuni**. Masalan: Biraz şaşırarak: – **Safa bulduk** efendim, dedim (142-bet). Мен хиёл саросималаниб: – **Хуш келибсиз**, афандим, – дедим.

28. “**Cesaret**” **komponentli deyim: cesaret edemiyor** (юрагим бетламай).

1) **qo'rquv-xijolat mazmuni**. Masalan: *Kimseye bir şey sormaya cesaret edemiyor, şaşkın şaşkın etrafına bakınıyordum* (“Çalığışu”. 121-bet). Бировдан бир нима сўрашга **юрагим бетламай**, теварагимга жовдир-жовдир қарардим.

29. “**Baş**” **komponentli deyim: başımıza gelen** (шўримга шўрва).

1) **cho'chish-ta'kid mazmuni**. Masalan: *Peçenin altında, korku ile dilimi çıkardım. Bu, böyle olursa, efendisi, kim bilir ne olacak? Vay başımıza gelen, diye düşündüm* (“Çalığışu”. 122-bet). Чоршафим ичида ўзимни эрмак қилиб тилимни чиқардим. “Хизматкори шунчалик бўлгандан кейин, хўжайини қандай экан? Вой, **шўримга шўрва**”, деб ўйладим.

30. “**Sabah**” **komponentli deyim: sabah şerifler hayrolsun** (сабоҳи шарифлари хайрли бўлсин).

1) **yaxshi niyat mazmuni**. Masalan: Kapı hafifçe vuruldu. Hacı Kalfa'nın sesi: – **Sabah şerifler hayrolsun** hocanım, sen yine erkencisin bugün, dedi (“Çalığışu”. 134-bet). Ешик секин тақиллади, кейин Ҳожи халфанинг: – **Сабоҳи шарифлари хайрли бўлсин**, отин қизим.

31. “**Kurban**” **komponentli deyim: kurbanın olayım** (қурбонинг бўлай).

1) **shaxsga nisbatan mehr-muhabbat mazmuni**. Masalan: *“Kulun kurbanın olayım efendiciğim, öldür beni, lâkin bırakma, boşama!...”* (158-bet) – Чўринг бўлай, **қурбонинг бўлай**, жон эр, ўлдирсанг ўлдир, лекин мени ташилаб кетма, қўйма!..

32. “**Tövbe**” **komponentli deyim: tövbe olsun** (ўлай агар).

1) **qasam ichish mazmuni**. Masalan: “**Tövbe olsun**, hani şu ayrılık bana akşamki tekmeden ağır geldi doğrusu!” dedi (161-bet). – **Ўлай агар**, сендан айрилиб қолаётганим – кеча еган тепкимдан оғирроқ бўляпти, – деди.

33. “**Himmet**” **komponentli deyim: *himmetleri hazır nazır olsun*** (худо раҳмат қилсин).

1) **eslash-ta’kid mazmuni**. Masalan: – Ben de bilmem kızım, bu köy eskiden onlarınmış. Şimdi mezarlarından gayri bir şeyleri kalmamış. **Himmetleri hazır nazır olsun**, erenlerdenmiş (167-168-betlar). – Мен ҳам билмайман, қизим, бу қишлоқ азалдан ўшаларники эмиш. Ҳозир минораларидан бошқа ҳеч нарса қолмаган. **Худо раҳмат қилсин** уларни.

34. “**Şükür**” **komponentli deyim: *çok şükür*** (кўп шукур).

1) **rozilik-mamnunlik mazmuni**. Masalan: – Kurtuldun Homongolos... **Çok şükür** kurtuldun...(“Bir Kadın Düşmanı”. 83-bet). – Қутулдинг Ҳомонголос ... **Кўп шукур**, қутулдинг.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, dunyoning barcha tillardagi frazeologizmlar umumiy xususiyatiga ko‘ra birlashadi, ammo har bir milliy tilda o‘zgacha xususiyatga ega bo‘lishi bilan farqlanadi. Turk yozuvchisi Rashod Nuri Guntekinning “Choliqushi”, “Bir xotin dushmani” romanlarida “gönül”, “yürek”, “göz”, “ayak”, “içim”, “sır”, “şaşkına”, “anne”, “yazık”, “keyf”, “kim”, “saadet”, “işime”, “kan”, “dil”, “bereket”, “birdenbire”, “hatırın”, “canının”, “fal”, “mahzun”, “sahiden”, “gec”, “sabır”, “akl”, “hoş”, “safa”, “cesaret”, “baş”, “sabah”, “kurban”, “tövbe”, “himmet”, “şükür” komponentli deyimler uchradi va ular turli xil mazmunlarni ifodalagan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. X.Berdiyev, R.Rasulov, B.Yo‘ldoshev. O‘zbek frazeologiyasidan materiallar. Sam., Birinchi qism, 1976, 4-7-betlar.
2. U.Tursunov, J.Muxtorov, Sh.Rahmatullaev. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. T., 1992, 74-bet.
3. U.Lafasov. “Dialogik nutqda sub’ektiv modallikning ifodalanishi” nomzodlik dissertatsiyasi. T., 1996, 81-139-betlar.
4. A.G‘ulomov, M.Asqarova. Hozirgi o‘zbek adabiy tili (sintaksis). 2-qism. T., “O‘qituvchi” 1987, 26-bet.
5. Sh.Rahmatullaev. Nutqimiz ko‘rki. T., Fan, 1970, 56-bet.
7. Рашод Нури Гунтекин. Чолиқуши. Таржимон Мирзакалон Исмоилий. Т., “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти. 2014.
8. Рашод Нури Гунтекин. Хотин душмани. Тўкилган япроқлар. Бобохон Муҳаммад Шариф. Т., “Янги аср авлоди” нашриёти. 2013.
9. Reşat Nuri Güntekin. “Çalikuşu” romanı. Inkılar Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ. Yenibosna – Istanbul. 2014.

10. Reşat Nuri Güntekin. “Bir Kadın Düşmanı” romani. Inkılar Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ. Yenibosna – İstanbul. 2016.
11. “Türkçe Sözlük” (internet saytidagi) dan olindi.
12. Türk dil Kurumu. Kurallarna uygun. Atasözleri ve deyimler sözlüğü. Karatay yayınları. 2019.
13. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. Toshkent. “O‘zME” davlat ilmiy nashr., 2002, 164 bet.
14. Ahmet Turan Sinan. Deyim kavramı üzerine notlar-1. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal of Social Science Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 91-98, Elazığ – 2008.
15. Bahadır Güneş. Azerbaycan türkçesinde “baş” sözüyle kurulan deyimler hakkında. Bugu Dil ve Eğitim Dergisi, 1(2), 150-162.
16. Filiz Mete. Kültürel ortaklığın göstergisi deyimlerin öğretimi. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi 21, 2 (2014) 113-128.
17. Ömer Asım Aksoy. Atasöz tasözleri va deyimler sözlüğü. İstanbul, “İnkilap”, 2-kitab. 1993.
18. Асалиева С.И. Лексико-семантический анализ фразеологизмов с компонент “eye/глаз” в английском и русском языках. Журнал «Филологические науки». Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2016. № 1(55): в 2-х ч. Ч. 1. С. 90-94.
19. Милютин Ю.В. Лексико-семантический анализ фразеологических единиц компонентом быть в брянских говорах (белорусским и украинским языками).
20. Кучешева И.Л. Лексико-семантический анализ имен собственных в составе английских и русских фразеологических единиц: лингвокультурологический подход. Вестник ЧитГУ № 3 (48) 2008.Стр. 30-33.